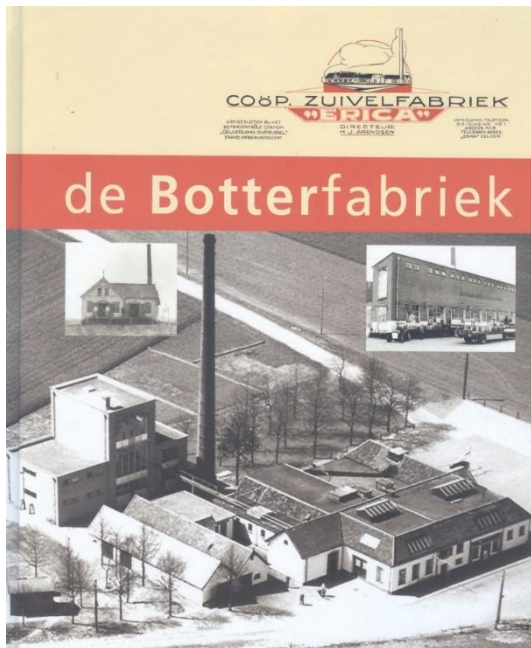

De Stork en 'de Botterfabriek'

Dit is een aanvulling op het artikel met de naam 'de Stork en de Zuivelfabriek'. Dat verhaalt over de opkomst van het verschijnsel 'Coöperatieve Zuivelfabriek', waarvan 'Erica' er een was. Dat alles met de wetenschap van toen. Maar het leuke van geschiedenis is, dat er elke dag meer van komt... Hoog tijd voor een uitbreiding.

In augustus 2021 waren mijn vrouw en ik in de buurt van Zelhem. Dat was een kans om eens te zien waar de Stork van de oude zuivelfabriek 'Erica' ooit gestaan heeft.

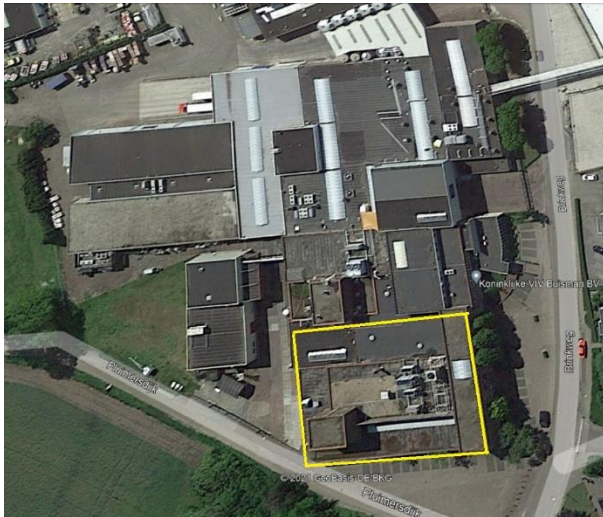

Hierboven is de voorzijde van een boekje te zien, waarover later meer. Het laat de oude fabriek uit 1902 zien met al zijn uitbreidingen, tot 1955. Het hoge gebouw naast de schoorsteen is de melkpoeder-fabriek uit 1952. De oude fabriek is in 1955 gesloopt om in 1956 plaats te maken voor de nieuwe fabriek, die er nog steeds staat.

In de zomer van 1975 werd Erica overgenomen door Coberco en eind 1976 werd de fabriek gesloten, waarna de boterproductie werd voortgezet in Steenderen. De fabriek zelf werd verkocht in 1978. Er werden in die tijd veel meer zuivelfabrieken gesloten.

Toen kwam V.I.V Buisman in beeld, waardoor de productie in Zelhem weer opgestart werd. De fabriek is nu de enige van de oorspronkelijke Achterhoekse zuivelfabrieken die weer in gebruik is. De melkpoederfabriek en de nieuwe fabriek uit 1956 vallen in het niet bij de uitbreidingen die er later hebben plaatsgevonden.

Dat laat de Google Earth opname hieronder zien. De gele rechthoek is de plaats van de oude fabriek maar ook van de nieuwe fabriek uit 1956. Daar boven is de melkpoederfabriek uit 1952 te zien, met zijn hoge middengedeelte.

Ik liep het fabrieksgebouw binnen en vroeg bij de balie waar de oorspronkelijke fabriek had gestaan. De twee heren aan de balie legden dat uit en omdat ik geïnteresseerd was kreeg ik het boekje *De Botterfabriek* mee. Nee, dat is geen tikfout, maar Achterhoekse dialect. Het is geschreven door leden van de historische vereniging *Salehem* van Zelhem.

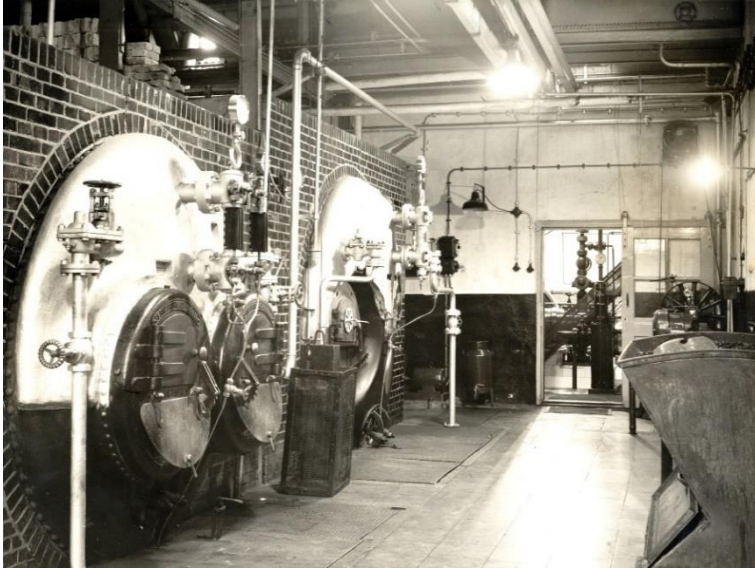
Dat boekje staat vol interessante details. Vooral veel verhalen van mensen die gewerkt hebben in de Botterfabriek. Twee verhalen zijn voor ons interessant. Ten eerste van de stoker, Gert Roenhorst en ten tweede het verhaal van Hendrik Jan Broyl, zuivelmachinist en later hoofd technische dienst. Dat wordt verteld door zijn weduwe, mevrouw Broyl-van Engelen.

De stoker

Gert Roenhorst is geboren in 1937 en wel op een boerderij, zoals velen. Vast werk in de Achterhoek was moeilijk te vinden, dus het werd werken op tuinderijen, in een meelmolen, bij een loonbedrijf of in de wegebouw. In de avonden ging hij naar de avondschool en leerde daar onder andere natuur- en scheikunde.

Tot hij in september 1957 een advertentie zag van de Stoom-Zuivelfabriek Erica te Zelhem. Hij solliciteerde naar een baan als stoker/leerling-machinist. De directeur van 'Erica', de heer Arendsen, bezocht hem thuis om te zien 'wie die jongen was'. Dat zal ongetwijfeld in het Achterhoekse dialect zijn gebeurd, want Arendsen stond dicht bij de mensen van het dorp. In 1964 werd Gert gediplomeerd machinist.

Gert begon in januari 1958 in het ketelhuis en er viel voor hem veel te leren in de gloednieuwe fabriek. In het ketelhuis stonden twee Lancashire ketels. De kolen werden met treinwagons aangevoerd op het spoorcomplex Oldenboom. De wagons moesten zo snel mogelijk leeg, want hoe korter de wagon op het station stond, hoe minder geld het kostte. De kolen werden bij de schoorsteen van Erica gestort. Als de stoommachine gestart werd moest Gert erg zijn best doen, want de druk moest op 12 bar blijven. *'Het vuur moest egaal branden, het vuurbed moest dicht zijn; daar mochten geen dode stukken invallen, anders kreeg je valse trek'*.

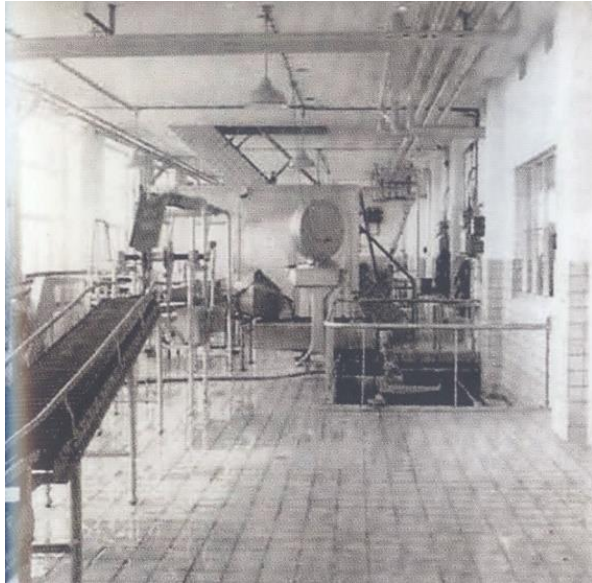

Op de foto hierboven zijn de Lancashire ketels te zien en door de open deur zien we nog de oorspronkelijke situatie in de zuivelfabriek, dus met riemaandrijving.

De kleine Stork van het Stoommachinemuseum is in 1919 aan het werk gegaan in de zuivelfabriek Erica. Op enig moment is de fabriek geëlektrificeerd, daarover later meer. Al bij de opening van de fabriek, in 1903, werd er een stoommachine gebruikt, want op de loonlijst stond: *B. Oosterink - machinist*. De aanvoer van melk groeide gestaag en daarom werd Erica voortdurend uitgebreid. Daardoor werd in 1919 een sterkere stoommachine noodzakelijk: de 125 pk Stork, die nu in het Stoommachinemuseum staat. Dankzij het verhaal van Gert weet ik nu de reden waarom men nog tot de sluiting van Erica zelf elektriciteit opwekte. De Stork en de generator draaiden elke morgen van 8.00 tot 12.00 tijdens de melkontvangst, waarvoor veel stroom nodig was. Zelf opgewekte elektriciteit was toen goedkoper dan die van het PGEM netwerk. Om 12.00 schakelde men dan weer over op het netwerk van de PGEM. Dan hoefden de stoomketels weer minder te leveren. In 1962 werd het werk van Gert nog gemakkelijker, want toen werden er oliebranders gemonteerd. Dit laat zien dat de stoomketels de hele dag in bedrijf waren, want met die stoom moest ook water opgewarmd worden. Men heeft nooit voor een boiler gekozen, want die waren te beperkt.

Wat deed men met dat warme water? Als je met zuivel werkt is niets belangrijker dan warm water, vanwege de hygiëne. Alles moest ontsmet worden en zelfs het ketelhuis en de machinekamer ontkwamen niet aan een warmwater bad en het nodige schrob- boen- en poetswerk.

In de ochtend, bij de melkontvangst was er veel elektriciteit nodig. De aanvoerbanen werkten met tandwielen en kettingen. Ze begonnen al buiten waar de melkbussen met de deksel er schuin op, op de band werden gezet. Dan verdwenen ze naar binnen en werden vervolgens omhoog getransporteerd. Elke bus werd met de hand omgekeerd en geleegd en dan omgekeerd teruggezet op de band. Dan werden ze gespoeld met warm water en daarna weer met de opening omhoog gedraaid. Dat ging al automatisch. Door slijtage en vocht was er altijd veel onderhoud nodig aan de aanvoerbanen (zie hieronder).

Het waren lange dagen, zeker in de zomer, wanneer de melkaanvoer groter was. Zondags werd er niet gewerkt, zodat er op zaterdagavond om 19.00 een tweede melkontvangst was. Door de week begon het werk om 6.00.

In de nieuwbouw van 1956 werd ook gestart met het maken van kaas. En men maakte ook al melkpoeder. In de jaren 1950 leverde de ondermelk (het product dat overblijft als de melk is afgeroomd) nog maar weinig op. Daarom werd er besloten om in 1952 een melkpoederfabriek te bouwen.

Die melkpoeder diende als voeding voor kalveren -uiteraard vermengd met water. Die poederfabriek werkte dag en nacht, van maart tot september. De winterperiode werd dan gebruikt om onderhoud te plegen. En dat was wel noodzakelijk, want de installatie bleef voortdurend last houden van 'kinderziekten'.

In 1976 ging de zuivelfabriek dicht en al in 1975 werd Gert overgeplaatst naar Steenderen, waar hij tot zijn pensioen nog 23 jaar werkte.

De Machinist/Hoofd Technische Dienst

Hendrik Jan Broyl werd in 1946 benoemd als werknemer bij Erica. Hij had een opleiding als 'Landmachinist' later studeerde hij voor het diploma 'Zuivelmachinist'. Dat was een speciale opleiding voor de zuivel. Hij kwam met zijn vrouw naast de fabriek te wonen, want 'dat was handig' volgens de directeur. Als er wat aan de hand was kon Broyl meteen in de fabriek zijn, want hij was behalve machinist ook een alleskunner. Mede daarom werd hij later Hoofd Technische Dienst

Mevrouw Broyl zegt een paar interessante dingen: *'...In 1946 draaide de zuivelfabriek in zijn geheel nog op stoom.....Er liepen riemen vanaf de stoommachine naar de centrifuges en andere apparatuur, zoals een koelmachine in de machinekamer'*. Dat betekent dat de elektrificering van later datum is en niet en niet 'vermoedelijk in de dertiger jaren' zoals we lang gedacht hebben.

Het antwoord wordt eigenlijk al gegeven door het typeplaatje op de Asea generator die nu bij het Stoommachinemuseum ook nog steeds door de Stork wordt aangedreven. Die driefasen wisselstroom generator van 70 kW is in 1956 gebouwd en is dus van hetzelfde jaar waarin de nieuwe zuivelfabriek werd geopend.

Mevrouw Broyl zegt dat men geleidelijk overging op elektrische kracht. Dat zou betekenen dat de bestaande machines ook in de nieuwe fabriek nog via riemen aangedreven werden, maar nu wel

door een elektromotor. En elke later aangeschafte machine in de zuivelfabriek had hoogstwaarschijnlijk al meteen een eigen elektromotor voor de aandrijving.

(Op de foto hierboven is de nieuwbouw van Erica in 1956 te zien.)

Mevrouw Broyl is nog goed op de hoogte van alle techniek bij Erica.

Over de ketels vertelt zij: *'In de zomer werden beide ketels gestookt, maar in de winter werd er veel minder melk aangeleverd en werd er op één ketel gestookt. Tijdens de winter kon de andere ketel dan ook onderhouden worden'*.

De elektromotoren waren soms problematisch. Dat maak ik in elk geval op n.a.v. een opmerking van mevrouw Broyl: *'Af en toe brandde er een motor door, maar een aantal crème geschilderde motoren stonden in opslag zodat een defecte motor snel vervangen kon worden. De stoomzuivelfabriek Erica werd Zuivelfabriek Erica.*

Ook zij memoreert de melkontvangst: *'...dat was een zwaar beroep. De volle melkbussen moesten opgetild en gestort worden en de lege bussen weer naar de wagen. Maar daar kwam een lopende band voor in de plaats. De melkrijders zetten de bussen op de band en de binnenman kon deze zo op hoogte uitgieten'*.

Kees Jongert

Kees Jongert is de oprichter van het Stoommachinemuseum

Wilma Gijsbers van het Stoommachinemuseum diepte uit het archief een brief op van de heer Broyl aan Kees Jongert. De heer Broyl werkte toen al voor de *b.v. Verwerkings Industrie Vreeland* ('producers of agricultural products'), zoals het briefpapier laat zien. De brief werd op 28-11-1977 aan Kees Jongert gericht met de bedoeling dat hij daar dan zijn handtekening onder zou zetten en de brief retourneren. De tekst luidde als volgt:

Ondergetekende de heer C.P. Jongert voorzitter Stichting Stoommachinemuseum Medemblik gevestigd Gedempte Achterom 5 te Medemblik verklaart hiermede dat de bij het weghalen van de Stork Stoommachine uit de fabriek "ERICA" v.i.v. ontstane schade zal worden vergoed c.q. zal worden hersteld. Voorts dat de sleuf waarin het vliegwiel draait direkt door een plaatselijke aannemer zal worden gedicht. Tijdens het weghalen zal de produktie in de fabriek gewoon doorgang moeten kunnen vinden.

Kees heeft het kennelijk netjes gedaan, want als bewijs heeft de heer Broyl onder bovenstaande tekst geschreven dat er geen beschadigingen aan het gebouw zijn aangetroffen. En die brief is weer retour Kees Jongert gegaan.

Totdat de kleine Stork in het Stoommachinemuseum kwam te staan is hij opgeslagen op de werf van Kees, hoorde ik van Fred Maret, de poetser van het museum.

Kennelijk is er later een fusie ontstaan tussen V.I.V. en Buisman. De fabriek heet tegenwoordig Koninklijke VIV Buisman BV. Men maakt nu boterolie (of botervet) van het merk *Gold Medal* die erg populair is in Arabische landen.

Zo zie je maar weer, achter elke machine in het museum zit een interessant verhaal!

Hans Walrecht